
DOI: <https://doi.org/10.61825/r1.2024.v501.02>

Bohdan Halczak*

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8632-5997>

e-mail: b.halczak@wpa.uz.zgora.pl

POJĘCIE ZIEMI LUBUSKIEJ W UJĘCIU HISTORYCZNYM I POLITOLOGICZNYM

A HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS OF THE LUBUSKIE
REGION AS A CONCEPT

Keywords: Lubuskie Region, New March, Lubusz Bishopric, Poland.

The objective of this paper is to trace the historical origins of the region currently referred to as Ziemia Lubuska [the Lubuskie Region] and to delineate its territorial scope. The author demonstrates that the term was first employed by the authorities of the Poznań Voivodship in 1945 with reference to districts within the western and northern areas that had been incorporated into Greater Poland after World War II. Prior to 1945, most of these districts were part of the German region known as the 'Neumark', or New March. In the post-war context, this name was deemed unacceptable by Polish society. As a result, the Polish authorities drew upon the historical legacy of the Lubusz Bishopric, established in 1124-1125 at the initiative of Duke Bolesław Krzywousty. The author of this article, however, posits that the history of the Lubuskie Region, established in 1945, is in fact a continuation of the history of New March. In contemporary political discourse, the Lubuskie Region has become synonymous with the Lubuskie Voivodeship, established in 1998.

***Bohdan Halczak** – profesor nauk humanistycznych; zainteresowania naukowe: historia prawa i administracji, problemy narodowościowe w Europie Środkowej w XX w., historia regionu lubuskiego.

POJĘCIE ZIEMI LUBUSKIEJ W UJĘCIU HISTORYCZNYM I POLITOLOGICZNYM

Słowa kluczowe: Ziemia Lubuska, Nowa Marchia, biskupstwo lubuskie, Polska.

Celem rozważań autora było ustalenie genezy historycznej regionu określanego współcześnie nazwą Ziemia Lubuska oraz obszaru jaki ten region obejmuje. Autor wykazał, że pojęciem tym zaczęły się posługiwać w 1945 r. władze województwa poznańskiego w stosunku do powiatów ziem zachodnich i północnych, przyłączonych po II wojnie światowej do Wielkopolski. Do 1945 r. większość tych powiatów przynależała do regionu określanego w Niemczech nazwą „Neumark” czyli Nowa Marchia. W realiach powojennych nazwa ta była niemożliwa do zaakceptowania przez społeczeństwo polskie. Władze polskie odwołały się więc do tradycji biskupstwa lubuskiego, utworzonego w latach 1124-1125 z inicjatywy księcia Bolesława Krzywoustego. Zdaniem autora artykułu historia utworzonego w 1945 r. regionu znanego jako Ziemia Lubuska jest jednak w istocie kontynuacją dziejów Nowej Marchii. W ujęciu politologicznym Ziemia Lubuska jest współcześnie utożsamiana z utworzonym w 1998 r. województwem lubuskim.

W życiu społecznym naszego kraju funkcjonuje pojęcie Ziemia Lubuska, jako nazwa regionu. Jaki obszar ono obejmuje? Jak należy pojmować historię tego regionu? Analiza pojęcia Ziemia Lubuska w ujęciu historycznym powoduje konieczność ustalenia, jaka była geneza tego pojęcia i jakie było jego znaczenie w przeszłości. Pojęcie Ziemia Lubuska, we współczesnym rozumieniu ukształtowało się w latach czterdziestych XX w.

W rezultacie II wojny światowej znacznie zmieniły się granice państwa polskiego. Formalną podstawą tych zmian były decyzje podjęte przez przywódców koalicji antyhitlerowskiej (tzw. Wielkiej Trójki) podczas konferencji w Teheranie (28 listopada – 1 grudnia 1943), Jałcie (4-11 lutego 1945) oraz Poczdamie (17 lipca – 2 sierpnia 1945). Dla ustalenia przebiegu zachodniej granicy Polski decydujące znaczenie miały postanowienia konferencji w Poczdamie. Na ich podstawie w skład państwa polskiego weszły ziemie położone na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej, przynależne do 1945 roku do Niemiec. W czasach Polski Ludowej określane były one jako Ziemie Odzyskane. Współcześnie natomiast są to ziemie zachodnie i północne państwa polskiego. Obejmują obszar 102 855 km², stanowiąc około 33% powierzchni Polski (Skobelski 2002, s. 16).

Po zakończeniu II wojny światowej, na zdobytych przez armię radziecką ziemiach byłej III Rzeszy władzę sprawowały początkowo radzieckie komendantury wojskowe. Dnia 20 lutego 1945 roku władze radzieckie zezwoliły jednak na tworzenie polskiej administracji na ziemiach na wschód od Odry (Osękowski 1994, s. 37). Tworzono tym samym „stan faktyczny”, znacznie wyprzedzający postanowienia układu poczdamskiego. Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 marca 1945 roku obszar ziem zachodnich i północnych został podzielony na cztery okręgi administracyjne: Mazurski, Pomorze Zachodnie, Śląsk Dolny, Śląsk Opolski (Osękowski 1994, s. 34). Zarządzali nimi pełnomocnicy okręgowi, dysponujący bardzo szerokim zakresem władzy. Okręgi dzieliły się na obwody administracyjne, których granice pokrywały się na ogół z granicami dawnych powiatów niemieckich. Był to podział tymczasowy.

Na ziemiach położonych nad środkową Odrą i dolną Wartą sytuacja była dosyć skomplikowana. Zgodnie ze wspomnianą uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 marca 1945 roku obszar ten został podzielony pomiędzy okręgi administracyjne Śląsk Dolny i Pomorze Zachodnie. Granica między nimi nie była określona precyzyjnie, choć na ogół przebiegała na rzece Warcie (Dominiczak 1975, s. 18). Ze Szczecina i Wrocławia wysyłano do poszczególnych powiatów (obwodów) grupy operacyjne, których zadaniem była organizacja polskich struktur państwowych. W praktyce często nie przestrzegano obowiązującej granicy. Władze okręgu Pomorze Zachodnie wysyłały grupy operacyjne także do powiatów zlokalizowanych za rzeką Wartą. Zarazem własne grupy operacyjne wysyłał na ten obszar wojewoda poznański, który zresztą nie miał do tego żadnych formalnych uprawnień. Trzy różne ośrodki konkurowały więc ze sobą o przejęcie władzy nad obszarem późniejszego województwa lubuskiego. Między grupami operacyjnymi dochodziło do ostrych konfliktów. W praktyce ta grupa, która przybyła pierwsza do wyznaczonego powiatu (obwodu) przejmowała władzę cywilną od radzieckiego komendanta, a „konkurencja”, która przybyła później musiała szukać sobie innego powiatu. Czasami jednak kolejna grupa operacyjna, z innego ośrodka, która przybywała do tego samego powiatu, także usiłowała przejąć rządy. Dochodziło do swoistej „dwuwładzy”. Zdarzało się (np. w Gubinie), że o władzę nad jednym powiatem rywalizowały trzy różne grupy operacyjne (Dominiczak 1975, s. 18-26). Przyczyny tej swoistej rywalizacji były zróżnicowane. W grę wchodziły kwestie natury ambicjonalnej. Nie bez znaczenia był zapewne fakt, iż ten który przejął władzę w powiecie, mógł – w ówczesnych realiach – bez przeszkód dysponować majątkiem poniemieckim.

Członkowie grup operacyjnych, które organizowały polską administrację na całym obszarze ziem zachodnich i północnych stanowili bardzo róż-

nicowaną grupę, zebraną dosyć pospiesznie. Zdarzały się wśród nich osoby o przestępczej mentalności, dla których członkostwo w grupie operacyjnej było tylko przykrywką dla prowadzenia procederu szabrownictwa mienia polniemieckiego na dużą skalę. Byli także szczerzy patrioci, gotowi do ofiarnej pracy na rzecz zintegrowania nowych ziem z resztą kraju.

Dnia 29 maja 1946 roku Rada Ministrów wydała rozporządzenie „w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych” (Dz. U. 1946, nr 28, poz. 177). Utworzono trzy województwa: olsztyńskie, szczecińskie i wrocławskie. Jednak niektóre powiaty ziem zachodnich i północnych przyłączono do województw: białostockiego, gdańskiego, poznańskiego i śląskiego. Zgodnie ze wspomnianym rozporządzeniem do województwa poznańskiego włączono powiaty: babimojski, gorzowski, gubiński, krosnieński, międzyszycki, pilski (w jego skład wszedł powołany w 1945 roku obwód w Trzciance), rzepiński, skwierzyński, sulęciński, strzelecki, świebodziński, wschowski, zielonogórski. Przyłączenie trzynastu powiatów ziem zachodnich i północnych do województwa poznańskiego wynikało – zdaniem Hieronima Szczegóły – z faktu, iż powiaty te zostały w większości zasiedlone przez mieszkańców sąsiedniej Wielkopolski, a polską administrację państwową na tym obszarze organizowały w 80% grupy operacyjne wysłane przez wojewodę poznańskiego i uznające jego zwierzchnictwo (Szczegóła 1967, s. 112). Było to więc faktycznie usankcjonowanie istniejącej realnie sytuacji.

Władze województwa poznańskiego traktowały początkowo nowo wcielone powiaty jako część Wielkopolski. Wyrazem tej tendencji było niewątpliwie nadanie głównemu ośrodkowi miejskiemu w tym regionie Landsberg an der Warthe polskiej nazwy Gorzów Wielkopolski jakkolwiek miasto to nigdy nie wchodziło w skład regionu wielkopolskiego. Szybko jednak okazało się, że nowo wcielone powiaty znacznie różnią się od reszty województwa poznańskiego. Zaistniała konieczność określenia ich odrębną nazwą. Istniał jednak problem. W nazewnictwie, stosowanym przez władze polskie na ziemiach zachodnich i północnych starano się nawiązywać do tradycji historycznej. Było to tym łatwiejsze, że dawne, niemieckie nazewnictwo miejscowe, na tym obszarze miało często pochodzenie polskie. Niemiecka nazwa „Schlesien” to zniemczony Śląsk, a „Pommern” to Pomorze. Obszar Prus Wschodnich (niem. „Ostpreussen”), zgodnie z polską tradycją dzielił się na trzy regiony: Warmię, Mazury i Powiśle.

W przypadku powiatów ziem zachodnich i północnych włączonych, zgodnie ze wspomnianym rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 roku, do województwa poznańskiego podstawowy trzon tych ziem przynależał do regionu określanego mianem Nowej Marchii (niem. „Neumark”).

Region ten powstał w wyniku ekspansji margrabiów brandenburskich z dynastii askańskiej, w XIII i XIV w. na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. Ekspansję swą prowadzili margrabiowie częściowo drogą zbrojnych podbojów a częściowo poprzez hołdowanie właścicieli ziemskich lub wykup ich posiadłości (Rymar 1999, s. 7-40). W kolejnych stuleciach granice regionu ulegały licznym zmianom. Zmieniała się także jego przynależność państwowa. Nowa Marchia znajdowała się pod panowaniem Luksemburgów. Wchodziła w skład posiadłości Zakonu Krzyżackiego. W połowie XVI w. przeszła na własność brandenburskich Hohenzollernów. Do 1945 roku Nowa Marchia znajdowała się w granicach państwa niemieckiego. Pozostałością burzliwych dziejów regionu była jego niemiecka nazwa. Pojęcie „Marchia” oznaczało w Rzeszy Niemieckiej obszar graniczny, na którym brak wytyczonego kordonu granicznego a władzę państwową reprezentuje jedynie wojsko. Polskim odpowiednikiem „Marchii” są „Kresy” (Rykiel 2006, s. 141).

Nowa Marchia uległa silnej germanizacji. Przez polską ludność sąsiedniej Wielkopolski region określany był mianem Marchii. Po II wojnie światowej nazwa ta była jednak niemożliwa do zaakceptowania przez społeczeństwo polskie. Już w 1945 roku nowo włączone do województwa poznańskiego powiaty zaczęto określać mianem Ziemi Lubuskiej. W listopadzie 1945 roku wojewoda poznański powołał w Gorzowie Wielkopolskim odrębny Wydział Ziemi Lubuskiej Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego dla koordynacji zagadnień nowo przyłączonych do województwa powiatów (Szczegół 1967, s. 113). Nowa nazwa zyskała tym samym oficjalną sankcję.

Jak doszło do swoistego „przechrzczenia” Nowej Marchii w Ziemię Lubuską? Przyczynił się do tego, prawdopodobnie mimowolnie Prymas Polski kardynał August Hlond. Jako zwierzchnik Kościoła katolickiego w Polsce organizował polską administrację kościelną na ziemiach zachodnich i północnych. Zgodnie z prawem kanonicznym nie posiadał jednak uprawnień do ustanowienia stałych prowincji kościelnych. Wymagało to zgody Stolicy Apostolskiej, która uzależniała ten akt od uznania zachodniej granicy Polski przez władze Niemiec. Na ziemiach zachodnich i północnych nadal formalnie funkcjonowała niemiecka administracja kościelna (Kersten 1990, s. 364). Niemniej napływ ludności polskiej na te ziemie wywołał pilną konieczność powołania polskiej organizacji kościelnej. Dnia 8 lipca 1945 roku Stolica Apostolska przyznała kardynałowi Augustowi Hlondowi specjalne uprawnienia w sprawie organizacji Kościoła w Polsce (Osękowski 1994, s. 210). Dnia 15 sierpnia 1945 roku kardynał dokonał nominacji pięciu administratorów apostolskich na ziemiach zachodnich i północnych państwa i określił obszary ich jurysdykcji. Decyzja kardynała Augusta Hlonda wywołała ostrą krytykę ze strony Episkopatu Niemiec, lecz została zaakceptowana przez papieża

Piusa XII (Żaryn 2003, s. 76). Zdaniem Czesława Osękowskiego kwestia tworzenia polskiej organizacji kościelnej na ziemiach zachodnich i północnych miała aspekt prawnomiędzynarodowy i wymagała od Kościoła bardzo rozważnego postępowania: „Kościół był zdania, że nowe rozwiązania są jedynie fundamentem dla dalszych, zmierzających do ustabilizowania jego sytuacji na zachodzie i północy Polski” (Osękowski 1994, s. 211).

Wobec braku możliwości tworzenia nowych prowincji kościelnych kardynał August Hlond, mianując administratorów na ziemiach zachodnich i północnych, nawiązywał do istniejących przed II wojną światową, na tym obszarze struktur administracji kościelnej. W przypadku Nowej Marchii było to jednak niemożliwe, ponieważ w XVI w. w regionie tym zdecydowanie zwyciężyła reformacja protestancka. W okresie poprzedzającym II wojnę światową tamtejsze parafie katolickie były nieliczne, rozproszone i podlegały diecezji berlińskiej. Kardynał August Hlond odwołał się więc do struktury kościelnej, która istniała na tym obszarze przed reformacją, do biskupstwa lubuskiego.

Biskupstwo lubuskie zostało założone w latach 1124-1125 z inicjatywy piastowskiego księcia Bolesława Krzywoustego a jego głównym celem była chrystianizacja, pozostających wówczas jeszcze w pogaństwie plemion wieleckich (Szczaniecki, Zajchowska 1950, s. 81). Obejmowało ziemie po obu stronach Odry. Stolica mieściła się w Lubuszu (niem. Lebus). Biskupstwo nie pozostawało długo pod rządami Piastów. W 1249 roku książę legnicki Bolesław II Rogatka, zagrożony wojną ze swoimi młodszymi braćmi i margrabią miśnieńskim podpisał traktat sojuszniczy z arcybiskupem magdeburskim, w którym zrzekł się na jego korzyść zachodniej części biskupstwa lubuskiego (Wałkowski 1998, s. 25). Książę usiłował zachować jeszcze wschodnią część biskupstwa, lecz ją również utracił. Biskupstwo lubuskie przeszło ostatecznie pod władzę margrabiów brandenburskich, co zapoczątkowało ich dalszą ekspansję terytorialną na ziemiach zaodrzańskich. Margrabiowie brandenburscy podporządkowali sobie całkowicie biskupów lubuskich i nadali diecezji niemiecki charakter. Kiedy margrabiowie brandenburscy opowiedzieli się po stronie reformacji protestanckiej, biskupstwo uległo faktycznej likwidacji w 1565 roku Niemniej do końca istnienia biskupstwo lubuskie przynależało formalnie do metropolii gnieźnieńskiej (Dolański 2001, s. 215).

Decyzją kardynała Augusta Hlonda z dnia 15 sierpnia 1945 roku, na terenach północno-zachodnich państwa polskiego utworzono Administrację Apostolską Kamieńską, Lubuską i Prałatury Pilskiej z siedzibą w Gorzowie Wlkp. (Dzwonkowski 1998, s. 25). Można sądzić, że akt ten zainspirował władze województwa poznańskiego do uznania byłej Nowej Marchii za Zie-

mię Lubuską. Do decyzji tej starali się znaleźć uzasadnienie, w okresie późniejszym naukowcy związani z Instytutem Zachodnim w Poznaniu.

W 1946 roku nakładem Wydawnictwa Instytutu Zachodniego ukazała się wspólna praca Marii Kiełczewskiej i Andrzeja Grodka: „Odra – Nisa. Najlepsza granica Polski” (Kiełczewska, Grodek 1946). Oboje autorzy byli uznanymi naukowcami. Maria Kiełczewska zajmowała się geografią, a Andrzej Grodek ekonomią i historią gospodarczą. Pracę opatrzył wstępem wybitny historyk prof. Zygmunt Wojciechowski. W publikacji tej posłużono się po raz pierwszy pojęciem „Ziemia Lubuska”, jako nazwą regionu pełniącego funkcję „łącznika” pomiędzy Śląskiem a Pomorzem (Kiełczewska, Grodek 1946, s. 26-28). Region ten utożsamiali autorzy jednoznacznie z dawnym biskupstwem lubuskim, o czym świadczy umieszczona w publikacji mapa (Kiełczewska, Grodek 1946, s. 23). Z mapy przedstawionej przez Kiełczewską i Grodka, zgodnie z prawdą historyczną wynikało, iż większa część diecezji lubuskiej, łącznie ze stolicą Lubuszem (niem. Lebus) była położona po lewej stronie Odry i pozostała w 1945 roku w granicach Niemiec. Ze współczesnego punktu widzenia trzeba stwierdzić, iż Kiełczewska i Grodek znacznie zawyżyli rolę, jaką odgrywało biskupstwo lubuskie w monarchii Piastów. Pozostawało ono zresztą stosunkowo krótko pod panowaniem książąt piastowskich. Ziemia Lubuska nie stanowiła również odrębnego regionu w monarchii piastowskiej. Była uznawana za część dzielnicy śląskiej.

W 1950 roku została wydana przez Instytut Zachodni, pod redakcją Michała Sczanieckiego i Stanisławy Zajchowskiej praca zbiorowa *Ziemia Lubuska* (Sczaniecki, Zajchowska 1950). Obszerna, interdyscyplinarna publikacja, o wysokim poziomie merytorycznym stanowiła swoiste kompendium wiedzy o tym regionie. We wstępie do publikacji wyjaśniono kwestię nazewnictwa. Przyznano, że nazwa Ziemia Lubuska „[...] długo spoczywała w zapomnieniu starych ksiąg i pergaminów” (tamże, s. 5). Została jednak przypomniana przez historyków polskich po II wojnie światowej:

W nowym podziale administracyjnym prawobrzeżna część dawnej Ziemi Lubuskiej wraz z sąsiadującymi powiatami Śląska od południa, Nowej Marchii od północy, a częściowo Wielkopolski (dawn. tzw. Marchii Granicznej, czyli Pogranicza) od wschodu – weszła w skład województwa poznańskiego. Zaistniała konieczność objęcia wspólną nazwą wszystkich tych powiatów ziem zachodnich. Historycy przypomnieli sobie wówczas nazwę Ziemi Lubuskiej. I jakkolwiek gród, który dał jej początek, leży po lewej stronie Odry, to jednak tradycja i ważność jej w przeszłości była dla Polski tak wielka, że nie zawahano się nazwą tą objąć również sąsiadujące powiaty (tamże, s. 5).

W dalszej części wstępu przyznano, że spośród trzynastu powiatów przyłączonych do województwa poznańskiego tylko dwa (rzepiński i sulęciń-

ski) miały jakikolwiek związek z biskupstwem lubuskim. Mimo tego uznano za uzasadnione określenie wszystkich trzynastu powiatów ziem zachodnich i północnych mianem Ziemi Lubuskiej. Ze współczesnego punktu widzenia argumentacja ta wzbudza poważne wątpliwości. Stolica biskupstwa lubuskiego, jak również większość jego obszaru znajdowała się po lewej stronie rzeki Odry. Trudno więc uznać powołaną w 1945 roku, w granicach województwa poznańskiego jednostkę administracyjną pod nazwą Ziemia Lubuska za kontynuację średniowiecznego biskupstwa lubuskiego.

Województwa, które obejmowały swym zasięgiem ziemie zachodnie i północne, były nieproporcjonalnie duże, w stosunku do pozostałych województw i trudne do zarządzania w ówczesnym stanie komunikacji i słabości środków łączności. W styczniu 1946 roku w Ministerstwie Ziem Odzyskanych (MZO) powstał projekt powołania, na okres przejściowy, w powiatach ziem zachodnich i północnych ekspozytur urzędów wojewódzkich, które przejęłyby część obowiązków administracyjnych (Szczegółą 1967, s. 110-111). Ekspozytury miały obejmować 6-8 powiatów, a kierować nimi powinien urzędnik w randze wicewojewody. Dnia 29 maja 1946 roku Rada Ministrów przyjęła rozporządzenie „w sprawie powołania ekspozytur urzędów wojewódzkich na obszarze Ziem Odzyskanych” (Dz. U. 1946, nr 28, poz. 178). Zgodnie z tym rozporządzeniem powołano cztery ekspozytury: „[...] w Gorzowie – dla województwa poznańskiego, w Szczecinku – dla szczecińskiego, w Opolu – dla śląskiego i w Bolesławcu – dla wrocławskiego” (Dz. U. 1946, nr 28, poz. 178). Zakres działania ekspozytury w Gorzowie obejmował powiaty: „[...] babimojski, gorzowski, gubiński, krośnieński, międzyrzecki, pilski, rzepiński, skwierzyński, sulęciński, strzelecki, świebodziński, wschowski, zielonogórski” (Dz. U. 1946, nr 28, poz. 178). Zakres działania ekspozytur określono w analizowanym rozporządzeniu dosyć ogólnikowo:

Do zakresu działania ekspozytury urzędu wojewódzkiego należy załatwianie spraw:

- a) prawno-administracyjnych,
- b) samorządowych,
- c) osadnictwa,
- d) aprowizacji i handlu,

a nadto w ekspozyturach urzędów wojewódzkich: śląskiego i poznańskiego spraw społeczno-politycznych. Poza tym do zakresu działania ekspozytur należy inspekcja działających na podległym im obszarze starostw (Dz. U. 1946, nr 28, poz. 178).

Ekspozytury dzieliły się na wydziały. Kierownikiem ekspozytury był urzędnik w randze wicewojewody. Był zastępcą wojewody na podległym

sobie obszarze, mógł podejmować działania tylko w imieniu wojewody i był zobowiązany postępować zgodnie z jego wskazówkami. Kierownik ekspozytury nie był jednak wyznaczany przez wojewodę, lecz przez Ministra Ziem Odzyskanych w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej. Kwestia podległości służbowej kierownika ekspozytury była więc niejasna. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 roku zostało potraktowane przez wojewodów, których dotyczyło jako krok wstępny na drodze do utworzenia kolejnych województw i przyjęte przez nich niechętnie (Szczegół 1967, s. 111). Do utworzenia ekspozytur w Opolu, Bolesławcu i Szczecinku nie doszło. Ekspozytura w Gorzowie Wlkp. podjęła jednak działalność dnia 27 listopada 1946 roku.

Pierwszym kierownikiem ekspozytury został dotychczasowy starosta gorzowski Florian Kroenke. Dnia 14 stycznia 1949 roku jego obowiązki przejął Jan Musiał (Szczegół 1967, s. 123). W lipcu 1947 roku Ekspozytura zatrudniała 129 pracowników. Powstało pięć wydziałów: Ogólno-Administracyjny, Społeczno-Polityczny, Samorządowy, Osiedleńczy oraz Apropowizacji i Handlu. Zdaniem Hieronima Szczegóły często dochodziło do sporów kompetencyjnych między Ekspozyturą a Urzędem Wojewódzkim Poznańskim, któremu formalnie Ekspozytura podlegała (Szczegół 1967, s. 121). Spory te były łagodzone przez MZO, z którym Ekspozytura pozostawała w stałym kontakcie.

Dnia 28 czerwca 1950 roku Sejm uchwalił ustawę o zmianach podziału administracyjnego państwa (Dz. U. 1950, nr 28, poz. 255). Na obszarze ziem zachodnich i północnych powstały trzy nowe województwa: koszalińskie, opolskie i zielonogórskie z siedzibą wojewódzkiej rady narodowej w Zielonej Górze. W ustawie określono terytorium nowych województw:

Do obszaru województwa zielonogórskiego włącza się:

1. z obszaru województwa poznańskiego powiaty: zielonogórski z miastem Zielona Góra, gorzowski z miastem Gorzowem, strzelecki, skwierzyński, sulęciński, międzyrzecki, świebodziński, rzepiński, babimojski, krośnieński, gubiński i wschowski,
2. z obszaru województwa wrocławskiego powiaty: głogowski z miastem Głogowem, żagański, szprotawski, żarski i kozuchowski (Dz. U. 1950, nr 28, poz. 255).

Obszar utworzonego w 1950 roku województwa zielonogórskiego nie stanowił kontynuacji żadnej, istniejącej wcześniej w tym regionie jednostki administracyjnej. Ziemie, które weszły w skład województwa, wywodziły się z różnych regionów historycznych, a ich dzieje były do roku 1945 dosyć różne. Część województwa przynależała historycznie do Śląska (powiaty: zielonogórski, świebodziński, krośnieński, głogowski, żagański, szprotawski,

kożuchowski), a część do wschodnich Łużyc (powiaty: żarski i gubiński). Powiaty: skwierzyński, międzyrzecki, babimojski i wschowski to zachodnia część Wielkopolski, która nie powróciła w granice Rzeczypospolitej w 1918 roku. Formalnie istniejący powiat babimojski nie posiadał starostwa i podlegał faktycznie, do 1950 roku starościu w Wolsztynie. Powiaty: gorzowski, strzelecki, sulęciński, rzepiński stanowiły do 1945 roku część Nowej Marchii. Niemniej granice regionów historycznych często zmieniały się na przestrzeni dziejów i były w praktyce dosyć „płynne”. W opracowaniach historycznych można spotkać się z różnymi podziałami ziem, utworzonego w 1950 roku województwa zielonogórskiego na regiony historyczne (Bayerl i in. 2015, s. 17). Powiat krośnieński włączano niekiedy do Łużyc. Czasami także granice Nowej Marchii rozciągano na powiat zielonogórski (Kiec 2015, s. 201).

W powołanym do życia w 1950 roku województwie zielonogórskim ziemie dawnej Nowej Marchii stanowiły mniejszość. Powiat pilski nie wszedł zresztą w skład nowo utworzonego województwa, lecz pozostał w granicach województwa poznańskiego. Z historycznego punktu widzenia nowe województwo powinno nawiązywać do tradycji księstwa głogowskiego, pod którego władaniem było, w krótszym lub dłuższym okresie większość terytorium utworzonego w 1950 roku województwa. Księstwo głogowskie pozostawało pod władzą dynastii Piastów do XV w. Przejściowo także rządy w księstwie głogowskim, w XVI w. sprawowali Jagiellonowie (Benyskiewicz 2011, s. 115-122). Również miejscowości Żagań i Kożuchów pełniły w pewnych okresach funkcję siedzib książąt piastowskich. Zatem najbardziej poprawna merytorycznie dla utworzonego w 1950 roku województwa zielonogórskiego, z historycznego punktu widzenia byłaby nazwa „Ziemia Głogowska” ewentualnie „Ziemia Żagańska”, lub „Ziemia Kożuchowska”. Jednak nowo utworzone województwo zielonogórskie nazywano Ziemią Lubuską. Była to nazwa nieoficjalna, ale funkcjonowała w szerokim obiegu społecznym.

W 1950 roku mieszkańcy województwa zielonogórskiego nie stanowili kulturowej wspólnoty regionalnej. Do II wojny światowej na tym obszarze dominowała zdecydowanie ludność niemiecka. Skupiska polskiej ludności autochtonicznej istniały jedynie w powiecie międzyrzeckim i babimojskim (Benyskiewicz 1968). W wyniku II wojny światowej nastąpiła radykalna zmiana struktury etnicznej regionu. Ludność niemiecka, zamieszkująca ten obszar została w latach 1945-1950 niemal całkowicie wysiedlona. Umożliwiono pozostanie w regionie jedynie dawnym obywatelom III Rzeszy, których zweryfikowano jako polskich autochtonów. Na miejsce wysiedlonej ludności niemieckiej napłynęła ludność z innych regionów państwa polskiego.

Według ustaleń Henryka Dominiczaka ponad 52% populacji województwa zielonogórskiego stanowiła w 1950 roku ludność przybyła z Polski cen-

tralnej, w tym 40% to przybysze z sąsiedniej Wielkopolski (Dominiczak 1975, s. 166). Ponad 41% mieszkańców regionu przybyło z województw wschodnich II Rzeczypospolitej. Ok. 2,8% stanowili reemigranci z Rumunii, Jugosławii, a także z Francji i z Niemiec. Ludność autochtoniczna to ok. 2,6% ludności województwa.

Ludność zamieszkująca województwo zielonogórskie w 1950 roku nie była jednolita pod względem etnicznym ani narodowościowym. Zdaniem Andrzeja Kirmiela duża część osób, które w latach czterdziestych zadeklarowały się jako polscy autochtoni, w okresie późniejszym wyemigrowała do Niemiec, lub zaczęła deklorować narodowość niemiecką (Kirmiel 2004, s. 97). W 1947 roku w regionie przeprowadzono również przymusowe osadnictwo ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”. Byli to głównie Łemkowie. W 1952 roku Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze stwierdziło, iż ludność z akcji „Wisła” stanowiła ok. 2% populacji województwa zielonogórskiego (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze – APZG, sygn. 613). Na tym obszarze została osiedlona także pewna liczba ludności żydowskiej. Zamieszkiwała ona przede wszystkim powiat żarski (Nowak-Małolepsza 2011, s. 148). W województwie zielonogórskim osiedlono również uchodźców z Grecji. Na terenie województwa przebywała także pewna liczba Romów (Cyganów). Ich liczba była dosyć „płynna”, ponieważ znaczna część tej ludności prowadziła wędrowny lub półwędrowny tryb życia. Grupy osadnicze, zamieszkujące województwo zielonogórskie były bardzo zróżnicowane pod względem pochodzenia. Niekiedy odnosiły się do siebie niechętnie lub nawet wrogo (Nowak-Małolepsza 2011, s. 73). Poczucie wspólnoty regionalnej kształtowało się powoli.

Utworzone w 1950 roku województwo zielonogórskie obejmowało obszar 14 500 km², stanowiący ok. 5% powierzchni państwa (Szczegół 1981, s. 127). Zgodnie z wynikami Narodowego Spisu Powszechnego z dnia 3 grudnia 1950 roku województwo zielonogórskie zamieszkiwało 560 613 osób (Dominiczak 1975, s. 165). W 1951 roku było podzielone na 17 powiatów. Dwa miasta (Zielona Góra i Gorzów Wlkp.) funkcjonowały również na prawach powiatu. W skład województwa wchodziły 33 miasta niestanowiące powiatu, 118 gmin wiejskich oraz 1125 gromad. Województwo zielonogórskie obejmowało więc stosunkowo pokaźny obszar. Granice tej jednostki administracyjnej okazały się jednak mało stabilne. W 1952 roku część obszaru powiatu szprotawskiego i żagańskiego została przekazana do województwa wrocławskiego (APZG, sygn. 620). W 1953 roku niewielka część powiatu gorzowskiego została przekazana do województwa szczecińskiego (APZG, sygn. 631). Poważna modyfikacja granic województwa zielonogórskiego miała miejsce w 1954 roku. Województwo utraciło wówczas szereg gromad na

rzecz województw wrocławskiego, szczecińskiego i poznańskiego (Halczak 2020, s. 118-119). Zarazem województwo zielonogórskie zyskało pewne nabytki terytorialne z województw: wrocławskiego i szczecińskiego. Nabytki terytorialne nie równoważyły jednak poniesionych w 1954 roku strat. Niekorzystna dla województwa zielonogórskiego była zwłaszcza utrata Polkowic, które wkrótce urosły do rangi jednego z głównych ośrodków powstającego Zagłębia Miedziowego. Według Czesława Osękowskiego:

Po reformie administracyjnej z 1975 roku i rozdrobnieniu województw proces budowania regionu lubuskiego osłabił się, a nawet pozostawał w swoistym zawieszeniu. Tak było aż do końca 1998 roku, kiedy utworzono województwo lubuskie, łącząc w jego granicach województwa zielonogórskie i gorzowskie. W jego granice nie weszły jednak niektóre gminy powiązane z Ziemią Lubuską w przeszłości, np. byłego powiatu głogowskiego funkcjonujące w tym regionie w latach 1950-1975, wolsztyńskiego należące w latach 1975-1998 do województwa zielonogórskiego, także gminy byłych powiatów myśliborskiego i choszczeńskiego oraz gmina Międzyzród, należące w latach 1975-1998 do województwa gorzowskiego. Do województwa lubuskiego od 1999 roku włączone zostały ponownie gminy powiatu wschowskiego, które w latach 1950-1975 należały do województwa zielonogórskiego, a w latach 1975-1998 do województwa leszczyńskiego. Od 1999 roku Ziemią Lubuską tworzą następujące powiaty: strzelecko-drezdenecki, gorzowski, ślubicki, sulęciński, międzyrzeczki, świebodziński, krośnieński, zielonogórski, żarski, żagański, nowosolski i oraz dwa miasta na prawach powiatu: Gorzów Wlkp. i Zielona Góra (Osękowski 2021, s. 137).

Od 2002 roku istnieje jeszcze w województwie lubuskim powiat wschowski.

W latach 1945-1998 granice administracyjne w regionie określanym mianem Ziemi Lubuskiej ulegały znacznym zmianom. Zmieniało się także znaczenie tego pojęcia. Jak zatem zdefiniować pojęcie Ziemia Lubuska z perspektywy historycznej? W przypadku regionu historycznego, którego granice ulegały licznym zmianom, historycy starają się wskazać „jądro” regionu, stanowiące podstawę jego istnienia. Co można zatem uznać za historyczne „jądro” regionu określanego w Polsce mianem Ziemi Lubuskiej? Z pewnością nie jest to obszar średniowiecznego biskupstwa lubuskiego, ze stolicą w Lebus. Nazwą Ziemia Lubuska określono w 1945 roku obszar dawnej Nowej Marchii i terytorium to stanowi niewątpliwie „jądro” regionu lubuskiego, bez względu na zmiany granic administracyjnych. Można zatem uznać, że Ziemia Lubuska to polska nazwa dawnej Nowej Marchii. Dzieje Ziemi Lubuskiej po roku 1945 stanowią w istocie kontynuację historii Nowej Marchii.

Z politologicznego punktu widzenia Ziemia Lubuska to nazwa regionu, którego granice sięgają tak daleko, jak miejscowa ludność deklaruje przynależność do niego. W ujęciu politologicznym można więc utożsamiać Ziemię

Lubuską z istniejącym współcześnie województwem lubuskim. Opinia ta jest tym bardziej słuszna, że granice województwa lubuskiego nie zostały wytyczone arbitralną decyzją władz centralnych, lecz były w dużej mierze efektem aktywności miejscowego środowiska. Koncepcja reformy administracyjnej, przygotowana w 1998 roku przez prof. Michała Kuleszę i wcielana w życie przez rząd Jerzego Buzka przewidywała pierwotnie podział regionu między województwa: zachodniopomorskie, wielkopolskie i dolnośląskie. Duża aktywność lubuskich parlamentarzystów, wywodzących się z różnych ugrupowań politycznych, wsparta przez regionalną społeczność doprowadziła jednak do utworzenia województwa lubuskiego w obecnych granicach.

Zarazem brak w naszym województwie poważniejszych „ruchów odśrodkowych”, które dążyłyby do oderwania jakiejś części terytorium naszego województwa i przyłączenia jej do innej jednostki administracyjnej. Z drugiej strony w sąsiednich województwach nie przejawiają aktywności ruchy społeczne, których celem byłoby przyłączenie jakiegoś terytorium do województwa lubuskiego. Niemniej analiza dziejów Europy Środkowej prowadzi do wniosku, że na tym nizinym w większości obszarze granice jednostek administracyjnych zmieniają się często. Trudno przewidzieć, jak trwałe okażą się obecne granice województwa lubuskiego. Można jednak mieć nadzieję, iż poczucie lubuskiej tożsamości regionalnej na tyle mocno zakorzeniło się w świadomości mieszkańców regionu, iż Ziemia Lubuska przetrwa nawet wówczas jeśli granice administracyjne uległyby w naszym państwie radykalnej zmianie.

Literatura | References

- ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ZIELONEJ GÓRZE (APZG), sygn. 613, Protokół posiedzenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze odbytego dnia 25 września 1952 r.
- ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ZIELONEJ GÓRZE (APZG), sygn. 620, Protokół posiedzenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej odbytego w dniu 5 sierpnia 1952 r.
- ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ZIELONEJ GÓRZE (APZG), sygn. 631, Protokół posiedzenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej odbytego w dniu 7 kwietnia 1953 r.
- BAYERL G., BELZYT L. C., ZUTZ A. (2015), Wprowadzenie do publikacji projektowych, [w:] Historia krajobrazu kulturowego Dolnych Łużyc i południowej

- części województwa lubuskiego, red. G. Bayerl, L. C. Belzyt, A. Zutz, Brandenburgische Technische Universität Cottbus – Senftenberg – Uniwersytet Zielonogórski, Cottbus, s. 11-28.
- BENYSKIEWICZ J. (1968), Położenie Polaków w Marchii Granicznej w latach 1919-1943, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- BENYSKIEWICZ K. (2011), Zielona Góra w średniowieczu do końca XV wieku, [w:] Historia Zielonej Góry. Dzieje miasta do końca XVIII wieku. Tom I, red. W. Strzyżewski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 63-122.
- DOLAŃSKI D. (2001), Specyfika reformacji luterkańskiej na pograniczu śląsko – łuzycycko – brandenburskim, [w:] Ziemie zachodnie. Polska – Niemcy. Integracja europejska, red. C. Osękowski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 213-226.
- DOMINICZAK H. (1975), Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego w latach 1945-1950, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- DZWONKOWSKI T. (1998), Administracja apostolska kamieńska, lubuska i pralatury pilskiej. Zarys dziejów 1945-1966, [w:] Księga pamiątkowa 50-lecia organizacji Kościoła katolickiego na ziemi lubuskiej, Pomorzu Zachodnim i północnym (1945-1995), red. P. Socha, Z. Lec, Diecezja zielonogórsko-gorzowska, Zielona Góra – Gorzów Wlkp., s. 23-29.
- HALCZAK B. (2020), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze w latach 1950-1956 jako przykład funkcjonowania organu administracji terenowej w czasach stalinizmu, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- KERSTEN K. (1990), Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań.
- KIEC O. (2015), Pęknięta tożsamość. Ziemia Lubuska pomiędzy historycznymi tradycjami Śląska i Nowej Marchii, [w:] Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra – Gorzów Wlkp., s. 199-209.
- KIEŁCZEWSKA M., GRODEK A. (1946), Odra – Nisa. Najlepsza granica Polski, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań.
- KIRMIEL A. (2004), Skwierzyna – miasto pogranicza. Historia miasta do 1945 roku, Max Medium, Bydgoszcz.
- NOWAK-MAŁOLEPSZA F. (2011), Mniejszości narodowe na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.

- OŚĘKOWSKI C. (1994), Społeczeństwo Polski zachodniej i północnej w latach 1945-1956. Procesy integracji i dezintegracji, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra.
- OŚĘKOWSKI C. (2021), Ziemia Lubuska – nowy region na polskim pograniczu z Niemcami, [w:] Ziemia Lubuska i pogranicze polsko-niemieckie. 70. rocznica urodzin profesora Czesława Osękowskiego, red. R. Skobelski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- ROZPORZĄDZENIE Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 r. w sprawie powołania ekspozytur urzędów wojewódzkich na obszarze Ziem Odzyskanych, Dz. U. 1946 nr 28 poz. 178.
- ROZPORZĄDZENIE Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziem Odzyskanych, Dz. U. 1946 nr 28 poz. 177.
- RYKIEL Z. (2006), Podstawy geografii politycznej, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- RYMAR E. (1999), Studia i materiały z dziejów Nowej Marchii i Gorzowa. Szkice historyczne, Gorzowska Oficyna Wydawnicza, Gorzów Wlkp.
- SZCZANIECKI M., ZAJCHOWSKA S. (RED.) (1950), Ziemia Lubuska. Instytut Zachodni, Poznań.
- SKOBELSKI R. (2002), Ziemie Zachodnie i Północne Polski w okresie realizacji planu sześcioletniego 1950-1955, Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- SZCZEGÓŁA H. (1967), Działalność Ekspozytury Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego w Gorzowie Wlkp., „Przegląd Zachodni”, nr 5, s. 109-123.
- SZCZEGÓŁA H. (1981), Powstanie rad narodowych na Ziemi Lubuskiej, „Rocznik Lubuski” nr XI część 1, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra, s. 115-144.
- USTAWA z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa, Dz. U. 1950 nr 28 poz. 255.
- WAŁKÓWSKI A. (1998), Bolesław II Rogatka (między 1220 a 1225-1278). Książę śląski i wielkopolski, protoplasta linii książąt legnickich, [w:] Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII-XX wiek), red. K. Bartkiewicz, Wydawnictwo VERBUM, Zielona Góra, s. 25-27.
- ŻARYN J. (2003), Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989), Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN, Warszawa.

